

KRZYSZTOF PAWLIK

Wrocław

ORCID [0000-0002-4311-7132](https://orcid.org/0000-0002-4311-7132)**O historii nyskich fotografów zawodowych od 1839 do 1939 r.****W związku z publikacją: Zygmunt Wielowiejski, *Historia fotografii w Nysie w latach 1839–1939*, Opole: Wydawnictwo MS, 2018, ss. 111, ill.**

Trudno określić charakter prezentowanej publikacji. Styl, w jakim została napisana, można porównać z gawędą. Autor stosuje niemal stale *praesens historicum* i pisze o sobie w pierwszej osobie. Z pewnością książka może być uznana za popularnonaukową, ale też nie można odmówić jej sporej dozy naukowości, i to nie tylko z uwagi na aparat naukowy (przypisy i ikonografię), lecz przede wszystkim przez wzgląd na nowe ustalenia, które wydatnie poszerzają wiedzę naukową o nieznanne fakty. Inicjujący publikację *Prolog* (s. 5–6) opisuje w formie bardzo popularnej drogę ukazywania świata przez artystów sztuk pięknych – od malarstwa i grafiki, poprzez dioramę (wynałazek Louisa Daguerre’a) do biorącej nazwę od jego nazwiska dagerotypii. Dagerotypia, będąca poprzedniczką właściwej fotografii, to wynalazek również Daguerre’a, przedstawiony publicznie w 1839 r. i bez patentu udostępniony ludzkości. Dzięki temu mogła się błyskawicznie rozpowszechnić i być wykorzystana na całym świecie.

Zasadnicza część książki pt. *100 lat fotografii w Nysie* (s. 7–103) nie jest podzielona na rozdziały i podrozdziały, a działalność fotografów nyskich omówiona została w układzie chronologicznym. Na samym początku tej części (dziwne, że akurat w tym miejscu) pomieszczono historię Nysy w sposób tyleż skrótowy, co nieprofesjonalny. Lektura niemal każdego zdania budzi wątpliwości. Polemika z tezami Autora wydaje się tu niepotrzebna. Ważniejsze jest prześledzenie dziejów fotografii w Nysie w okresie do II wojny światowej. Pierwszy dagerotyp nyski powstał w 1840 r. jako jeden z pięciu zaprezentowanych 20 maja

tęgo roku we Wrocławiu na wystawie sztuki ojczystej („von Erzeugnissen des vaterländischen Kunstfleisses”). Jego autorem był Theodor Goldammer. Jednakże zainteresowanie dagerotypią wśród mieszkańców Nysy przesuwa Wielowiejski na rok 1839, kiedy to w miejscowej księgarni Theodora Henningsa pojawiła się reklamowana w nyskiej prasie broszura zawierająca instrukcję wykonywania dagerotypów (s. 8–9). Stąd też zapewne rok 1839 w tytule książki jako początek historii fotografii w Nysie.

Na kolejnych stronach Autor przedstawił poszczególnych fotografów i ich działalność głównie na podstawie anonsów z prasy nyskiej z lat 1843–1929 oraz ksiąg adresowych (*Adreßbücher*) Nysy z lat 1891–1939, a także samych fotografii ze zbiorów kolekcjonerów prywatnych. Przedmiotem zainteresowania Autora byli wyłącznie fotografowie zawodowi, posiadający swoje zakłady fotograficzne na terenie Nysy. Łącznie było ich w tym okresie ok. 70¹.

Opis działalności fotografów został ukazany na szerokim tle rozwoju techniki fotograficznej i postępu wynalazczości, w tym zakresie zarówno w odniesieniu do budowy aparatów fotograficznych i postępu techniki optycznej, jak i w zakresie rozwoju chemii i stosowania jej zdobyczy w laboratoriach fotograficznych. Erudycja Z. Wielowiejskiego w tej dziedzinie jest ogromna, lecz jej źródła są przed czytelnikami ukryte. Brakuje odniesień do chociażby jednej pozycji literatury przedmiotu. Jeśli zaś chodzi o sprzęt i materiały stosowane w nyskich zakładach fotograficznych, Autor powołuje się na anonse publikowane w miejscowej prasie.

Pomimo szeroko zakrojonej kwerendy (głównie prasowej), sporo wiadomości podanych przez Z. Wielowiejskiego można uzupełnić na podstawie zarówno prasy, jak i innych publikacji. Zastanawia również pominięcie materiałów archiwalnych, muzealnych i bibliotecznych. Dzieła fotografów nyskich posiadają przede wszystkim Muzeum Powiatowe w Nysie², Archiwum Państwowe w Opolu³,

---

¹ Por.: *Alfabetyczna lista fotografów działających w Nysie*, [w:] Zygmunt Wielowiejski, *Historia fotografii w Nysie w latach 1839–1939*, Opole 2018, s. 108–111.

² Muzeum Powiatowe w Nysie posiada w swoich zbiorach fotograficznych odrębną kolekcję kart pocztowych. Wśród wydawców tych ostatnich byli fotografowie nyscy: Konrad Hübel, Bruno Olbrich, Hermann Herzog, Fedor Rassmann (Krzysztof Pawlik, *Nysa na widokówkach (1898–1992)*, „Pocztówka Śląska”, 1 (1999), s. 19; *idem*, *Widoki ziemi nyskiej na kartach pocztowych XX wieku ze zbiorów Muzeum w Nysie*, „Pocztówka Śląska”, 2 (2001), s. 14).

³ Archiwum Państwowe w Opolu (dalej: APO), Fotografie miasta Nysy, sygn. 901. Przechowywany jest tam album ze zdjęciami Völkela.

Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Opolu i Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu⁴.

Uzupełnianie informacji podanych przez Wielowiejskiego rozpoczniemy od Roberta Jüttnera. Fotograf ten, działający w Nysie od 1843 r. (s. 9–14, 17, 109), przybywając ponownie na krótko do Nysy w 1844 r., oferował portrety „światłne” kolorowe i czarne, wykonywane w 20–30 sekund przy każdej pogodzie. Cena portretu – popiersia wynosiła 1 m 20 sgr, a dagerotypu miniaturowego 1 m⁵. Inserat firmy fotograficznej E. Völkel, zamieszczony w pracy (s. 72), pochodzi z przewodnika po Nysie i okolicy⁶. Po raz ostatni reklamował się Völkel w Nysie w 1890 r.⁷ Błędna i nieściśła jest wiadomość, że Ernst Jentsch zasiadał w radzie miejskiej Nysy w latach 1893–1914 (s. 75), ponieważ zmarł w 1913 r. Jentsch pełnił funkcję radnego miejskiego oraz wchodził w skład różnych komisji rady w latach 1889–26 V 1913 r. Ponadto zasiadał w kuratorium kasy oszczędnościowo-pożyczkowej⁸. W 1890 r. nabył on od fiskusa wojskowego kwartał budowlany między Kreisständehaus (starostwo powiatowe) i bastionem IX⁹. O Gustavie Riedlu, aktywnym w Nysie w latach 1894–ok. 1930 (s. 111), wiadomo, że zmarł 13 II 1939 r. w wieku prawie 71 lat¹⁰. Można uściślić datę założenia firmy fotograficznej przez Fritza

---

⁴ Przykładowo: Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu (Dział Sztuki, Zdjęcia archiwalne, sygn. F/Z 1093) posiada publikowane także przez Z. Wielowiejskiego (s. 56–57) zdjęcie *Zeltlager der französischen Kriegs-Gefangenen zu Neisse 1870*, a Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu (Zbiory ikonograficzne obrazy, sygn. VI 203) przechowuje fotografię dużego formatu *Pfarrkirche zu Neisse vor der Restauration* [przed 1895 r.] z adnotacją „E. Völkel Neisse”. Na jej odwrocie pieczętka: „Oscar Kensky/Photogr. Atelier/Neisse, Kaiserstr. 67”.

⁵ „Stadtblatt für Neisse”, 1844, 6, s. 69. Być może do potomków R. Jüttnera lub jego rodziny należał fotograf August Jüttner, który działał w okresie międzywojennym w Rusocinie. Wydana przez niego widokówka *Exerzitiienhaus St. Josef, Braniz O/S*, użyta pocztowo 24 IX 1939 r., zawiera na odwrocie następujące dane: „Verlag A. Jüttner, Phot. Atelier Riemertsheide, Neisse-Land” (wg internetowego katalogu aukcji pocztówek). Inną kartę wydaną przez tegoż fotografa z widokiem tego samego domu rekolekcyjnego w Branicach wykazuje: *Inwentarz archiwum opactwa benedyktynek w Krzeszowie na Śląsku. Archiwalia z okresu niemieckiego*, oprac. Urszula Ososko, Rainer Sachs, Wrocław 2016, s. 157. August Jüttner został pochowany 16 I 1941 r. w Rusocinie („Neisser Zeitung”, nr 14 z 17 I 1941, s. 8). Wielowiejski przypuszcza, że „może łączyło go coś” z Augustem Jüttnerem, wzmiankowanym w źródle z 1898 r. (s. 78). Nazwisko fotografa A. Jüttnera z Raciborza jako autora zdjęcia *Neisse. Buttermakt* spotykamy w „Oberschlesischer Heimatkalender” (1929, s. 95). Nie udało się ustalić, czy miał on związki z Jüttnerami z Nysy i Rusocina.

⁶ J[ulius] Mücke, *Führer durch Neisse und Umgebung*, Neisse 1887, załącznik reklamowy.

⁷ „Neisser Zeitung”, nr 294 z 15 XI 1890, Beilage, s. (2).

⁸ „Neisser Stadtblatt”, 1913, 52, s. 577.

⁹ „Neisser Zeitung”, nr 220 z 24 IX 1890, s. (3). Według *Skizze des Bauungsplanes der Stadt Neisse*, gez. v. [Julius?] Mücke, „Neisser Zeitung”, nr 60 z 13 III 1890, Beilage, s. (2), kwartał ten był ograniczony dzisiejszymi ulicami: Armii Krajowej, Piastowską, Forteczną i Parkową.

¹⁰ „Neisser Zeitung”, nr 46 z 15 II 1939, s. 10.

Bussego (s. 108): sierpień 1895 r.¹¹ Po jego śmierci (por. s. 98) żona sprzedała w 1924 r. atelier Brunonowi Olbrichowi¹². Pierwszy anons prasowy dotyczący nowo otwartego przez Ernsta Hankego „Atelier ‘Milli’, Photographische Kunstanstalt, I. Ranges, Neisse. Ring 17, im Hause der Germania-Drogerie” został zamieszczony z końcem sierpnia 1901 r.¹³ O otwarciu przez Hankego nowego atelier fotograficznego 21 V 1904 r. w domu przy Königstrasse 6 (obecnie ul. T. Kościuszki) donosiły kolejne inseraty¹⁴. Błędna jest informacja o zakończeniu przez niego służby wojskowej w 1914 r. i ponownym uruchomieniu atelier (s. 95). W rzeczywistości Hanke w 1914 r. mógł być powołany do wojska i zapewne uczestniczył w I wojnie światowej. Swoją powrót z wojska i otwarcie na nowo zakładu w lutym 1919 r. ogłosił w prasie nyskiej¹⁵. Carl Kappel otworzył w Nysie „photographisches Institut” nie w 1894 r. (s. 75, 109), lecz już 15 VII 1891 r.¹⁶ Uściślić można datę przejścia atelier i rozpoczęcia w nim działalności przez czynnego wcześniej w kraju i za granicą fotografa Paula Laskego. Fakt ten miał miejsce nie „ok. 1900/1901 r.” (s. 109), lecz 10 IV 1900 r.¹⁷ O jego działalności rzeczywiście wiadomo niewiele (s. 99). Pięć fotografii Laskego, ukazujących nyską szkołę oficerską (Kriegsschule) z zewnątrz i jej wnętrza, opublikowano w 1910 r. jako ilustracje w książce poświęconej historii tej szkoły¹⁸. Sprostowania wymagają wiadomości podane na temat fotografa Paula Schmidta, jakoby dopiero w 1929 r. działał przy Friedrichstraße 22 (obecnie ul. J. Matejki), i (też dopiero) w 1935 r. przy Kastnerstraße 8 (obecnie ul. E. Gierczak) (s. 98, 111). Anons prasowy informuje bowiem o przeniesieniu atelier fotograficznego Paula Schmidta z Friedrichstraße 23 [!] na Kastnerstraße już w listopadzie 1928 r.¹⁹

Listę zawodowych fotografów nyskich można uzupełnić. Nie został wymieniony w recenzowanej pracy Otto Mücke, fotograf i malarz wędrowny, który w 1861 r. założył atelier w dzielnicy Friedrichstadt (obecnie Radoszyn) przy Bergstraße 24 (obecnie ul. J. Eichendorffa)²⁰. Do epigonów fotografów wędrownych

¹¹ „Neisser Zeitung”, nr 239 z 16 VIII 1895, Beilage, s. (2).

¹² „Neisser Zeitung”, nr 269 z 16 XI 1924, s. (3).

¹³ „Neisser Zeitung”, nr 199 z 29 VIII 1901, s. (4).

¹⁴ „Neisser Stadtblatt”, 1904, 21, s. 178; „Neisser Zeitung”, nr 116 z 22 V 1904, s. (4).

¹⁵ „Neisser Stadtblatt”, 1919, 11, s. 102; „Neisser Zeitung”, nr 34 z 11 II 1919, s. (4).

¹⁶ „Neisser Anzeiger”, 1891, 84, s. (3).

¹⁷ „Neisser Zeitung”, nr 82 z 10 IV 1900, Blatt 1, s. (4).

¹⁸ [Eduard] Hüger, *Geschichte der Kriegsschule in Neisse*, Berlin 1910, wklejki.

¹⁹ „Neisser Zeitung”, nr 275 z 25 XI 1928, Blatt 2, s. (4).

²⁰ „Neisser Anzeiger”, 1861, 63, s. (2).

należał Fried[rich] Trautmann, który przybył do Nysy na krótko w sierpniu 1878 r.²¹ Podobnie Ed[mund] Diebitsch, mający swoje atelier od 14 lat (tj. od 1913 r.) na rogu Kochstraße (ul. Armii Krajowej), które przeniósł w 1927 r. na Berlinerstraße 22 (ul. Bolesława Krzywoustego) do budynku banku (Neisser Vereinsbank) naprzeciw poczty²². W grudniu 1918 r. pojawił się w Nysie, zapewne na krótko, bo tylko raz wzmiankowany w prasie nyskiej, fotograf Willy Köhler, który kupił byłe atelier Hübela przy Neustädterstraße 4 (obecnie ul. Prudnicka)²³. Atelier to było do 1906 r. własnością Innocenza Köhlera, a od tego roku Conrada Hübela²⁴. Hübel reklamował się w 1909 r. jako właściciel powiększalnika elektrycznego²⁵. Fotograf ten, czynny w organizacjach zawodowych Śląska i Nysy (o czym niżej), zmarł 15 VII 1938 r. w wieku 64 lat²⁶. Najpóźniej w 1939 r. pojawił się w Nysie Gustav Braunert, którego inserat został zamieszczony wśród nazwisk fotografów nyskich („Fotohaus Gustav Braunert, Ring 26, Entwickeln, Abzüge, Vergrößerungen”) w nyskiej księdze adresowej z tego roku²⁷.

Dla historii fotografii w Nysie niebagatelną wartość mają reprodukcje zdjęć wykorzystanych i opublikowanych w charakterze ilustracji książkowych i prasowych. Jako przykład można podać przewodniki po Nysie z okresu międzywojennego²⁸. Z fotografów zawodowych reprezentowani są w przewodniku z 1922 r. Riedel (trzy zdjęcia)²⁹ i Hübel (jedno zdjęcie)³⁰. Podobnie jest w przewodniku z 1926 r.³¹ W kolejnym przewodniku, z 1929 r., pojawiają się fotografie Hermanna Herzoga (osiem)³² oraz Fedora Rassmanna (15 zdjęć)³³. Reprodukcje zdjęć fotografów nyskich

---

²¹ „Neisser Stadtblatt”, 1878, 32, s. 223: „Englische Schnell-Photographie. Die Bilder werden Glas und Metall gefertigt, zeichnen sich durch besondere Klarheit aus und können binnen 5 Minuten in Empfang genommen werden[...] Die Sitzzeit bei diesen Bildern dauert nur 2 höchstens 4 Sekunden [...] Die Aufnahmen finden bei jeder Witterung statt. Mein Aufenthalt währt nur kurze Zeit in der Friedrichstadt auf dem Wilhelmsplatz. Fried. Trautmann”.

²² „Neisser Stadtblatt”, 1927, 27, s. 150.

²³ „Neisser Zeitung”, nr 278 z 1 XII 1918, s. (4).

²⁴ „Neisser Zeitung”, nr 142 z 24 VI 1906, s. (4); „Neisser Stadtblatt”, 1906, 46, Beilage, s. 421.

²⁵ *Festschrift zur XIII. General-Versammlung des Vereins katholischer Lehrer Schlesiens*, Neisse 1909, załącznik reklamowy.

²⁶ „Neisser Zeitung”, nr 194 z 18 VII 1938, s. 6.

²⁷ *Einwohnerbuch der Stadt Neisse und Kreises Neisse*, Breslau 1939, s. 184.

²⁸ *Neisse. Ein Führer durch die Stadt und ihre Geschichte*, Neisse 1922; 1926; 1929.

²⁹ *Ibidem*, 1922, s. 27, 51, 55.

³⁰ *Ibidem*, s. 44.

³¹ *Ibidem*, 1926, odpowiednio Riedel, s. 21, 41, 46 i Hübel, s. 34.

³² *Ibidem*, 1929, s. 23, 45, 47, 51, 55, 62–64.

³³ *Ibidem*, *passim*.

zawiera także powojenne wydawnictwo albumowe autorstwa Franza-Christiana Jarczyka³⁴. Po macoszemu została potraktowana w publikacji Wielowiejskiego działalność fotografów nyskich jako wydawców kart pocztowych. Autor wymienia jedynie dwóch wydawców-fotografów, Carla Ludwiga i Sponera (s. 92–93). Tymczasem, oprócz tych dwóch oraz wspomnianych wyżej Hübela, Olbricha, Herzoga i Rassmanna, tego rodzaju działalność prowadził również fotograf Gustav Riedel, a bez wątplenia zdjęcia wykonane przez fotografów nyskich wykorzystywali inni wydawcy, nie tylko z Nysy³⁵. Tu można jeszcze wspomnieć, że fotografowie nyscy czynni byli nie tylko na terenie miasta. Przykładem niech będzie Hermann Herzog (s. 108), który w okresie międzywojennym wydawał pocztówki ze zdjęciami wykonanymi i w Nysie, i na terenie ziemi kłodzkiej³⁶.

Warto dodać, że w Nysie działali także fotografowie niezawodowi, choć profesjonaliści. Autor wspomina tylko Grete Hoffman, którą określa jako pisarkę zajmującą się fotografią amatorsko (s. 102). Przede wszystkim osoba ta nie była pisarką, choć jest autorką opublikowanych pośmiertnie wspomnień i dzienników³⁷. Twórczość ta nie ma jednak charakteru literackiego. Grete Hoffmann pracowała w Archiwum Miejskim (Stadtarchiv Neisse) i z tej racji wykonywała dokumentację fotograficzną Nysy³⁸. Znacznie wyżej należy ocenić fotografie Paula Soboczika (Sobotzika), zamieszczone w przewodnikach po Nysie³⁹. Ich autor był wysokiej rangi urzędnikiem pocztowym⁴⁰. W okresie międzywojennym liczne zdjęcia Nysy i okolic (w tym bogaty zbiór fotografii nyskiego gimnazjum Carolinum i kościoła gimnazjalnego) wykonał Franz Bomba, nauczyciel rysunku w Państwowym

³⁴ Franz-Christian Jarczyk, *Neisse. Ein Gang in Bildern*, Hildesheim 1987.

³⁵ Por. *idem*, *Neisse um 1900 auf alten Ansichtskarten*, Hildesheim 1986, s. 113.

³⁶ Internetowe katalogi aukcji pocztówek rejestrują wydaną przez Herzoga zapewne w 1938 r. kartę pocztową przedstawiającą organy ludowe zbudowane w latach 1930–1938 przez Františka Stěpana (Franza Stephana) w Cermnej k. Kudowy-Zdroju i w 1938 r. eksponowane w ratuszu wrocławskim na wystawie sztuki ludowej. Inna pocztówka Herzoga będąca w sprzedaży aukcyjnej przedstawia Błędne Skały koło Kudowy-Zdroju.

³⁷ Grete Hoffmann, *Die Straße meiner Kindheit*, Hildesheim 1992; *eadem*, *Neisse, 29. März 1944: Tagebuch der ... vom 29. März 1944 bis 14. Februar 1945*, Hildesheim 2004; *eadem*, *Neisse, 14. Februar 1945: Tagebuch der ... vom 14. Februar 1945 bis 9. Juli 1946*, Hildesheim 2003.

³⁸ Bez mała 20 zdjęć Grete Hoffmann zostało zamieszczonych w: Jarczyk, *Neisse*, s. 107, a pięć fotografii stanowi ilustracje w publikacji: Joseph Thamm, *Musikalische Chronik der Stadt Neisse*, Dülmen 1974.

³⁹ *Neisse. Ein Führer durch die Stadt und ihre Geschichte*, Neisse 1922, *passim* (osiem zdjęć); 1926, *passim* (pięć zdjęć); 1929, *passim* (14 zdjęć).

⁴⁰ *Adressbuch der Stadt Neisse 1908/09*, Neisse 1908, s. 122 („Soboczik Paul, Oberpostassistent“); *Adressbuch, Einwohnerbuch der Stadt und des Kreises Neisse OS.*, Neisse 1935, s. 119 („Soboczik Paul, Postsekretär a. D.” (a więc emeryt).

Gimnazjum Katolickim Carolinum (Staatliches Katholisches Gymnasium Carolinum) w Nysie i kierownik Muzeum Sztuki i Starożytności (Kunst- und Altertummuseum) w Nysie. Był on bez wątpienia profesjonalistą zarówno z racji zdania w 1909 r. w państwowej szkole sztuk pięknych (Kunstschule) w Berlinie egzaminu na nauczyciela rysunków⁴¹, jak i z uwagi na wysoką jakość wykonanych przezeń zdjęć. Fotografie F. Bomby są przechowywane przede wszystkim w Muzeum Powiatowym w Nysie i w Neisser Archiv w Hildesheim⁴². Zdjęcia całej tej trójki fotografów niezawodowych stanowią liczne ilustracje do artykułu o zmianach w obrazie Nysy w XIX i XX w.⁴³ O zainteresowaniu techniką fotografii wśród mieszkańców Nysy świadczy odczyt wygłoszony w 1879 r. przez Johanna Zachariasa podczas posiedzenia Towarzystwa Naukowego Filomacja w Nysie (Wissenschaftliche Gesellschaft Philomathie in Neisse). Obszerne streszczenie wykładu zostało opublikowane w czasopiśmie naukowym wydawanym przez to zrzeszenie⁴⁴.

Fotografowie nyscy należeli do organizacji zawodowych. Członkami założonego w 1863 r. berlińskiego Towarzystwa Fotograficznego (Photographischer Verein) byli ok. 1886 r. Carl Metzner i Oskar Kensky (s. 70–71). Równie istotna, choć jej źródła Wielowiejski nie podaje, jest wiadomość o przyjęciu Conrada Hübela do Śląskiego Towarzystwa Fotografów Zawodowych, tj. Verein Schlesischer Fachphotographen (s. 94). Nyskie, „miejscowe Towarzystwo Fotograficzne” zostało jedynie wspomniane (s. 97). W Nysie rzeczywiście działał odrębny związek fotografów z powiatów nyskiego, prudnickiego i niemodlińskiego (Photographen-Verein Gau Neisse), który powstał w styczniu 1922 r. Jego członkowie pochodzili z Nysy, Prudnika, Głucholaz, Białej (k. Prudnika), Korfantowa, z czasem i z Paczkowa. Podczas

---

⁴¹ Franz-Christian Jarczyk, *Die Lehrer des Gymnasiums von 1925 bis 1945*, [w:] Karl-Alexander Hellfaier, Franz-Christian Jarczyk, *Gymnasium Carolinum 1624–1974*, Detmold 1974, s. 166; Krzysztof Pawlik, *Muzeum Sztuki i Starożytności w Nysie w latach 1897–1945*, „Muzealnictwo”, 40 (1998), s. 67.

⁴² Reprodukce siedmiu zdjęć Franza Bomby zamieścił: Jarczyk, *Neisse*, s. 107, a sześć innych zilustrowało wydawnictwo: Hellfaier, Jarczyk, *Gymnasium Carolinum*, *passim*.

⁴³ Hans-Georg Fiebiger, *Das Stadtbild von Neisse im Wandel der letzten Jahrzehnte*, „Jahresbericht des Neisser Kunst- und Altertumsvereins”, 40–42 (1939), s. 19–54.

⁴⁴ Joh[ann] Zacharias, *Ueber die Vergrößerung von Photographien mittelst elektrischen Lichtes*, „Bericht der wissenschaftlichen Gesellschaft Philomathie in Neisse”, 20 (1877–1879), s. 128–131. Zacharias, „Lieutenant im Ingenieur-Corps”, wygłosił także trzy inne odczyty na temat ówczesnych najnowszych zdobyczy technicznych. Dwa z nich zostały ogłoszone jako artykuły w tym samym tomie czasopisma (*Ueber elektrische Beleuchtung*, s. 57–66, *Ueber die Anlage von Feuerwehr-Telegraphen, speciell für die Stadt und Festung Neisse*, s. 75–84), a ostatni tamże w postaci streszczenia (*Ueber das Telephon, seine Entwicklung, Verwendung und Combination mit dem Mikrophon*, s. 124–125).

zebrania organizacyjnego wybrany został zarząd w składzie: Hübel – przewodniczący, Jentsch – wiceprzewodniczący, Diebitsch – sekretarz, Hanke – skarbnik, Karl Richter z Prudnika i Hugo Pischel z Głuchołaz – członkowie. Uchwalono opłaty członkowskie: wpisowe – 10 mk, składka miesięczna – 3 mk. Zarząd zobowiązano do opracowania statutu związku⁴⁵.

Podczas corocznych zebrań sprawozdawczo-wyborczych następowały zmiany w składzie zarządu związku. Dnia 16 I 1924 r. na przewodniczącego wybrano Richtera. Wiceprzewodniczącym został Busse, sekretarzem ponownie Diebitsch, skarbnikiem także powtórnie Hanke. Wśród członków zarządu pojawiła się Gertrud Strauch z Paczkowa. Wybrano także *in dem Ausschuß* (zapewne jako rewidentów kasowych) Wolfa i Herzoga⁴⁶. Dnia 15 I 1925 r. podczas trzeciego zebrania funkcję przewodniczącego powierzono Jentschowi, a wiceprzewodniczącego Richterowi. Zgromadzeniu towarzyszyła wystawa fotografii artystycznych z atelier pochodzącego z Nysy Paula Kunzego, działającego w Świdnicy. Fotografie przedstawiały pejzaże, portrety i zwierzęta⁴⁷. W styczniu 1928 r. zgodnie z wolą uczestników walnego zebrania przewodniczącym związku pozostał nadal Jentsch, wiceprzewodniczącym – Hanke, a sekretarzem – Schmidt. Zebrani złożyli wyrazy uznania dotychczasowemu sekretarzowi Diebitschowi, który zrezygnował nie tylko z kandydowania do nowego zarządu, lecz także z członkostwa w nyskim stowarzyszeniu fotografów w związku z przejściem do innego zawodu. Wybrano także dwuosobową komisję rozrywkową (*Vergnügungsausschuß*) oraz trzyosobową komisję rozjemczą⁴⁸. W wyniku wyborów podczas walnego zebrania przy końcu stycznia 1929 r. w większości te same osoby co w 1928 r. sprawowały nadal swoje funkcje. W poczet członków związku został przyjęty podczas zebrania w 1929 r. nowy fotograf Alfred Graber z Nysy. Omawiany był ponadto temat fotografów ulicznych, którzy mieli się naprzykrzać przechodniom. Zobligowano zarząd do zajęcia się tą sprawą (zapewne, by pozbyć się konkurencji)⁴⁹. Luki w zbiorze „*Neisser Zeitung*” nie pozwalają na prześledzenie przebiegu walnych zebrań w pozostałych latach. Po dwunastoletniej działalności Związek Fotografów Okręgu Nyskiego przestał istnieć. Dnia 28 IX 1934 r. odbyło się – prowadzone

⁴⁵ *Gründung eines Photographenvereins in Neisse*, „*Neisser Zeitung*”, nr 4 z 5 I 1922, s. (3).

⁴⁶ D[iebitsch], *Der Photographen-Verein Gau Neisse*, „*Neisser Zeitung*”, nr 12 z 16 I 1924, s. 3.

⁴⁷ *Der Photographenverein Neissegau*, „*Neisser Zeitung*”, nr 17 z 22 I 1925, Beilage, s. (4).

⁴⁸ *Der Photographenverein Neissegau*, „*Neisser Zeitung*”, nr 21 z 26 I 1928, Blatt 2, s. (3).

⁴⁹ *Der Photographen-Verein 'Neissegau'*, „*Neisser Zeitung*”, nr 21 z 25 I 1029, Blatt 2, s.(2).

przez ówczesnego przewodniczącego Edmunda Pätzelda – zebranie nadzwyczajne. Jego uczestnicy podjęli wówczas uchwałę o samorozwiązaniu, której podstawą było rozporządzenie Izby Rzemieśniczej (Handwerkskammer) w Opolu. Rozporządzenie wchodziło w życie z dniem 1 X 1934 r. Na jego mocy wszyscy fotografowie należący do stowarzyszenia zobowiązani zostali do członkostwa w nowym cechu fotografów i fototechników⁵⁰. Działo się to już w okresie poddawania wszystkich dziedzin życia społecznego kontroli państwa totalitarnego – III Rzeszy.

W Nysie odbyło się 8 X 1934 r. posiedzenie wyjazdowe (założonego w 1896 r.) Śląskiego Towarzystwa Fotografów Zawodowych, połączone z wystawą konkursową prac członków tego zrzeszenia. W imieniu zlikwidowanego związku fotografów okręgu nyskiego z mową powitalną wystąpił jego ostatni przewodniczący Edmund Pätzold. Na temat historii fotografii wykład miał Alfred Jäschke z Görlitz, a kupiec Eichholtz z Wrocławia przedstawił praktyczne innowacje w zakresie fotografii, jak światłomierz, lampa błyskowa, album do diapozytywów i inne. Do komisji konkursowej oceniającej prace fotograficzne z wystawy powołano fotografa Hübela z Nysy. Wśród 11 nagrodzonych autorów ze Śląska znalazł się nysanin Pätzold, zdobywca nagrody jedenastej, podczas gdy nagrodę dziesiątą otrzymała Gertrud Strauch z Paczkowa⁵¹.

W omówieniu działalności fotografów zawodowych w Nysie brak oceny wartości artystycznej i poznawczej wykonanych przez nich dzieł. Jedynym wyjątkiem jest tu tylko w pewnym zakresie Paul Völkel (s. 55–58), który w 1873 r. demonstrował swoje prace na Wystawie Światowej w Wiedniu (s. 59). Wielowiejski wystawia natomiast oceny samym fotografom. Völkela nazwał zdecydowanie najwybitniejszym fotografem nyskim drugiej połowy XIX w. (s. 33, 45), a Roberta Jüttnera najwybitniejszym fotografem pierwszej fazy rozwoju fotografii w Nysie (s. 51). Anton Adler to – zdaniem Autora – najważniejszy obok Völkela fotograf środkowej fazy XIX w. (s. 43), zaś Carl Preuss to „najwybitniejszy fotograf przełomu lat 50./60.” (s. 43). Na miano najaktywniejszego fotografa drugiej połowy XIX w. zasłużył Ernst Jentsch (s. 60). Nie wiadomo, na jakich przesłankach Autor opiera twierdzenie, że Nysa odegrała na polu fotografii „niezwykle ważną, nie mającą równej rolę w tej części Śląska” (s. 103), ale też nie precyzuje, o którą część Śląska chodzi. Fotografowie nyscy współpracowali z redakcją „Neisser Zeitung”,

⁵⁰ *Eine Innung für Photographen und -techniker*, „Neisser Zeitung”, nr 269 z 1 X 1934, Blatt 1, s. (4).

⁵¹ *Schlesische Fachphotographen in Neisse*, „Neisser Zeitung”, nr 278 z 10 X 1934, s. (4).

której od 1935 r. miała własny serwis fotograficzny. W gazecie tej zamieszczał zdjęcia bliżej nieznany Franke, później także Rassmann⁵². W 1939 r. przez krótki czas (może podczas urlopu Frankego) fotografie sygnowano nazwiskiem Hoffmann⁵³. Była to przypuszczalnie Grete Hoffmann.

Liczne fakty podane w pracy, zwłaszcza w jej końcowej części, nie zostały udokumentowane źródłowo. Nie wiadomo np., skąd pochodzi wiadomość o imprezach kulturalnych zorganizowanych w Teatrze Miejskim (s. 18) i o pojawieniu się w Nysie w 1901 r. „teatru żywych fotografii” (s. 86). Zabrakło odesłania do prasy, w której ukazały się anonse Atelier „Milli” (s. 87), a także anonse o śmierci fotografów Marxa i Kensky’ego (s. 78) oraz Köhlera (s. 90). To tylko kilka przykładów. Źródła są też często cytowane lakonicznie i w formie opisowej w tekście właściwym bez podania podstawowych elementów opisu bibliograficznego, np. „Pełna lista fotografów z książki adresowej wydanej w 1939 roku brzmiała...” (s. 103), po czym brak podania tytułu i innych danych bibliograficznych cytowanej książki.

W pracy Wielowiejskiego znalazło się sporo mankamentów tak merytorycznych, jak i formalnych. Niezbyt szczęśliwe jest określenie wstępu terminem „Prolog”, który to termin odnosi się do utworów epickich i dramatycznych, a nie do prac o charakterze naukowym lub popularnonaukowym. Teatr Miejski w Nysie został zbudowany nie w 1851 r. (s. 18), lecz w roku następnym, a pierwsze przedstawienie odbyło się 14 X 1852 r.⁵⁴ „Bodzanowo koło Głuchołaz” (s. 109) ma poprawną formę: Bodzanów, a „w Gubiniu” (s. 70) winno brzmieć: w Gubinie. „Der Oberschlesier” to nie była gazeta (s. 104, przyp. 33), lecz miesięcznik. Wymieniony jako Erherdt (s. 94) to zapewne Erhardt Jentsch (por. s. 92). Często pojawia się błędna odmiana nazwisk z końcówką *-e*, więc „zakład Busse’a” (s. 83), „Roberta Hinze’a” (s. 41), „Paula Laske’a” (s. 86), choć zauważa się niekiedy poprawną pisownię: Bussego (s. 108). Niepoprawna jest także odmiana imienia Bruno: „Bruna” (s. 99), zamiast Brunona. Niewłaściwe są końcówki przymiotników w nominativie niemieckim „Schlesischer Provinzialblätter” (s. 50–60, 106, przyp. 107) i „w hotelu Schwarze Adler” (s. 96). W pierwszym przypadku winno być:

---

⁵² „Neisser Zeitung” 1935–1939, *passim*. Franke był także autorem dwóch fotografii zamieszczonych w „Heimatkalender im Neissegau”, 4, 1938, s. 92.

⁵³ „Neisser Zeitung” 1939 (numery z połowy roku).

⁵⁴ Bärbel Rudin, „*Es ist ein seltenes Ereignis*”. *Spezialitäten der Neisser Theatergeschichte*, [w:] *Neisse. Das Schlesische Rom im Wandel der Jahrhunderte*, Bearb. Werner Bein, Vera Schmielewski, Ulrich Schmielewski, Würzburg 1988, s. 199.

Schlesische (bo to przymiotnik rodzaju żeńskiego liczby mnogiej), a w drugim: Schwarzer Adler lub: der Schwarze Adler. Rażący błąd ortograficzny „Keiserstrasse” (zamiast Kaiserstrasse) pojawia się notorycznie (m.in. s. 90, 92, 99, 109–111). Nieuzasadniona jest pisownia dużą literą „Rząd Francuski” i „biskup Chełmiński (s. 8, 40). Niemal na każdej stronie (nieraz kilkakrotnie) występują błędy interpunkcyjne polegające na braku przecinków. Typowe błędy korektorskie to „lichtbildwerkst’te” i „Photographenmeister” (s. 102) zamiast Lichtbildwerkstätte i Photographienmeister, a także „aparaty Voigllandera” (s. 101 il. 83) zamiast Voigtländera.

W omawianej pracy pojawiło się także sporo niezręczności bądź wprost błędów stylistycznych. Nie są poprawne formy: „około miesiąc” (s. 25), „za tą informację dziękuję” (s. 106 przyp. 109), „dokładniej było ich dwie” (s. 9), „wiodącej fotograficznej roli” (z rusycyzmem „wiodącej”) (s. 20). Kolejne niezręczności to: „Są mianowicie głosy, które twierdzą” (s. 33) oraz: „Gdyby spróbować podsumować listę [...] fotografów, trzeba by było wymienić. Po pierwsze oczywiście Paula Voelkela...” (s. 51). Styl „kwiecisty” znamionuje dłuższy passus: „ogłoszenie, które [...] obwieszcza nadejście w Nysie nowej fotograficznej epoki. Fanfary oznajmiające jej nieunikniony triumf już od jakiegoś czasu rozbrzmiewały w większych ośrodkach miejskich Europy...” (s. 30). Wielka szkoda, że recenzowana praca nie została poddana procesowi redakcyjnemu. Co prawda na karcie tytułowej figuruje informacja: „Redakcja Zygmunt Wielowiejski”, ale wiadomą jest rzeczą, że autorowi trudno jest redagować własne teksty, tak jak nie można być sędzią we własnej sprawie. Gdyby wydawnictwo oddało pracę do fachowej recenzji oraz powierzyło redakcję profesjonalście, wielu błędów i niedociągnięć warsztatowych udałooby się uniknąć na etapie recenzji oraz adiustacji merytorycznej, interpunkcyjnej i językowej (stylistycznej).

Książka została zaopatrzona w ponad 100 ilustracji (niektóre nie mają podanego numeru). Jest to bardzo cenny aparat ikonograficzny. W wielu przypadkach opisy zdjęć są jednak zbyt skąpe, nie zawierają źródła pochodzenia, a czasami nie podają, jaki obiekt jest na fotografii przedstawiony (np. na s. 98 zdjęcie z domem, w którym zmarł wybitny poeta romantyczny Joseph von Eichendorff). Szkoda, że w publikacji zabrakło odrębnego spisu ilustracji, w którym zamieszczone byłyby wszystkie dostępne dane bibliograficzne dla każdej pozycji (fotografii). Należy również żałować, że literatura przedmiotu nie pojawiła się ani w przypisach, ani w postaci osobnego wykazu wykorzystanych przez Autora publikacji. Zygmunt

Wielowiejski nie wspomina w swojej publikacji o zachowanych dagerotypach z warsztatów fotografów nyskich. Przypuszczalnie nie dotrwały do naszych czasów. Być może jedynym takim ocalałym przykładem z końcowego okresu dagerotypii jest egzemplarz z 1860 r. przedstawiający rzeźbę *Grupa apostołów* Bernharda Afingera z kościoła jezuickiego w Nysie⁵⁵, przechowywany w Archiwum Państwowym w Opolu⁵⁶.

Książka Zygmunta Wielowiejskiego to efekt żmudnych kwerend biblioteczných. Poszerza ona wydatnie naszą wiedzę o nieznane dotąd nauce fakty. Można więc ją potraktować jako dobrą podstawę do napisania pełnej, naukowej w formie historii fotografii w Nysie w latach 1840–1945, jak również w okresie powojennym.

---

⁵⁵ Zob.: Franz Bomba, *Afingers Apostelgruppe in der Jesuitenkirche zu Neisse*, „Jahresbericht des Neisser Kunst- und Altertumsvereins”, 17 (1913), s. 13–16; Wolfgang Dienter, *Baugeschichte und Ausstattung der Gymnasialkirche*, [w:] Hellfaier, Jarczyk, *Gymnasium Carolinum*, s. 46.

⁵⁶ APO, Carolinum Nysa, sygn. 1092, luźna wkładka, b.p.